

ČASOPIS ZA POVIJEST ZAPADNE HRVATSKE

WEST CROATIAN HISTORY JOURNAL

Monografski broj / Special issue:

Revolucije i revolucionari:
iz rodne perspektive

Revolutions and revolutionaries:
from the gender perspective

Uredila / Edited by

ANDREA ROKNIĆ BEŽANIĆ

Pravoslavlje u Rijeci i na sjevernom Jadranu u ranom novom vijeku. Povodom 300. godišnjice povlastice cara i kralja Karla VI. (III.) pravoslavnima u Rijeci (1717.), Filozofski fakultet Rijeka – Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja, 19. i 20. listopada 2017.

Povodom proslave 300 godina pravoslavlja u Rijeci (1717. – 2017.) održan je, 19. i 20. listopada 2017. godine u Rijeci, dvodnevni znanstveni skup pod nazivom *Pravoslavlje u Rijeci i na sjevernom Jadranu u ranom novom vijeku. Povodom 300. godišnjice povlastice cara i kralja Karla VI. (III.) pravoslavnima u Rijeci (1717.)* u organizaciji Udruge hrvatsko-srpskog prijateljstva, Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije te Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Rijeka. Na skupu su održana 17 izlaganja raspoređena u sedam sjednica od kojih je svaka uključivala diskusiju. Skup se prvog dana održao na Filozofskom fakultetu u Rijeci dok je drugog dana održan u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja u čijem sklopu je bila organizirana izložba *Pravoslavna zajednica u Rijeci u 18. stoljeću*.

Prije početka sjednica održan je niz pozdravnih govora koje su održali uglednici iz javnog života, Sveučilišta i članovi Organizacijskog odbora. Prvi za govornicu je izašao doc. dr. sc. Nikola Ivaniš, prim. dr. med. koji je kao predsjednik Udruge hrvatsko-srpskog prijateljstva izrazio zadovoljstvo organizacijom ovakvog skupa te posebno pohvalio inicijativu gospodina Zlatka Zelenike prilikom organizacije ovoga događaja. Nakon toga je govor održao predsjednik Organizacijskog odbora, prof. dr. sc. Drago Roksandić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U kratkim crtama je opisao nastanak časopisa *Artefakti* te je zahvalio na podršci u organiziranju ovoga skupa koji će predstaviti jedan aspekt povijesti Rijeke. Potom je izv. prof. dr. sc. Ines Srdoč Konestra, dekanica Filozofskog fakulteta u Rijeci, izrazila zadovoljstvo održavanjem skupa koji je još jednom potvrdio multikulturalnost Rijeke. Ujedno je zahvalila Organizacijskom odboru na uloženom trudu posebno ističući predsjednika odbora prof. Roksandića i tajnicu dr. sc. Kosanu Jovanović. U ime rektorice prof. dr. sc. Snježane Prijić Samaržija govor je održao prof. dr. sc. Elvio Baccarini koji je govorio o važnosti povijesti koja se oblikuje kroz stjecanje znanja i spoznaja. U ime Primorsko-goranske županije govor je održao zamjenik župana Petar Mamula koji je izrazio zadovoljstvo što je županija podržala ovu manifestaciju koja ima veliku važnost za pravoslavnu zajednicu. Gradonačelnik Rijeke, mr. sc. Vojko Obersnel je na početku svoga govora zaželio dobrodošlicu svima u Europsku prijestolnicu kulture 2020. godine te ujedno istaknuo da ovaj skup potvrđuje sve vrijednosti za koje se grad Rijeka zalaže poput multikulturalnosti, multikonfesionalnosti i multietničnosti. Pozdravne govore je zaključila tajnica Organizacijskog odbora, dr. sc. Kosana Jovanović koja se zahvalila svima koji su pomogli u organizaciji i realizaciji ovoga događaja. Nakon toga je uslijedila kratka pauza te je započela prva sjednica.

Dr. sc. Isidora Točanac Radović (Istorijski institut Beograd) je presjedavala prvom sjednicom skupa. Prvo izlaganje je održao prof. dr. sc. Drago Roksandić po nazivom *Rijeka 1717. – 1815.: pravoslavni u stoljeću porto franco*. Upoznao je sudionike skupa s ključnim događajima koji su doveli do naseljavanja stanovništva pravoslavne vjeroispovjesti na ove prostore. Proglašenje Jadranskog mora slobodnim za plovidbu te uzdizanje gradova Rijeke i Trsta u status slobodnih luka je potaklo vladara da dade povlastice pravoslavnim trgovcima s ciljem jačanja ekonomije. Pravoslavna općina u Rijeci je doživljavala postupni napredak sve do Napoleonskih ratova kada su kontinentalna i pomorska blokada negativno utjecali na trgovinu. Jedan od pitanja koje se nametnulo je bilo pitanje crkvene jurisdikcije, tj. biskupije, kojoj Rijeka pripada. Drugo izlaganje pod naslovom *Izazovi periferije: srpsko pravoslavlje na sjevernom Jadranu u rano moderno doba* je održao doc. dr. sc. Marko Šarić (Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu). Govorio je o problemima uključivanja srpskog pravoslavnog stanovništva u sredine u koje su se doselili. Zbog nedostatka duhovnih vođa brojni Vlasi su prešli na katoličanstvo, a manastir u Gomirju i u Krupi su bili preslabi da bi uspješno mogli pokriti cijelo područje. Doba prosvjećenog apsolutizma Marije Terezije i Josipa II. su popravili položaj pravoslavnih vjernika na ovome području te dolazi do razvoja izdavaštva i književnosti. Na kraju je uspedio položaj pravoslavnog stanovništva u urbanim i ruralnim sredinama.

Sljedeći izlagač je bio prof. dr. sc. Željko Bartulović (Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci). Svoje izlaganje, *Pravno normiranje položaja vjerskih zajednica i njihovih pripadnika na riječkim prostorima tijekom prošlosti*, je bazirao na predstavljanju važnih povijesnih dokumenata koji su utjecali na određivanje vjerskih sloboda. Jedan od takvih je bio i Statut Rijeke iz 1530. godine. Potom je predstavio privilegije koje su Karlo VI., Marija Terezija i Josip II. dodjelili nekatoličkom stanovništvu. Ujedno je analiza ovih privilegija mogla pokazati kakav je bio položaj pravoslavne zajednice u Rijeci. U 19. st. se položaj zajednice krenuo određivati zakonima među kojima je izlagač posebno istaknuo Zakon o uređenju „grčko-istočne“ vjerske zajednice i korištenju ćirilice. Izlaganje je privedeno kraju predstavljanjem Nettunskim konvencijama koje su između ostalog uredile i položaj srpske pravoslavne zajednice i njihovih vjernika u Rijeci koja se u tom trenutku nalazila u sastavu Kraljevine Italije. Predposljednje izlaganje na ovoj sjednici je održao doc. dr. sc. Marko Medved (Teologija u Rijeci – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu). Njegovo izlaganje je bilo naslovljeno *Katolička crkva u Rijeci u prvoj polovici 18. stoljeća*. Govorio je o crkvenoj podređenosti Rijeke Pulskoj biskupiji te kasnije njezino osamostaljenje u statusu biskupije i uzdizanje u nadbiskupiju. Predstavio je i djelovanje raznih crkvenih redova u Rijeci te njihova uloga u životu zajednice prvenstveno kroz obrazovanje. Svoje izlaganje je potkrijepio prezentacijom u kojoj su prikazani najreprezentativniji primjerci crkvenih građevina. U zaključku je istaknuta potreba za daljnjim istraživanjem crkvene povijesti u Rijeci jer postoji još puno neistraženoga terena.

Zadnje izlaganje je održao prof. dr. sc. Marco Dogo (Department of Humanities, University of Trieste) pod naslovom *The Serbs' religious freedom in Habsburg Trieste between privileges and toleration*. Predstavljene su povlastice koje su uživale pravoslavne zajednice, Srbi i Grci, u Trstu tijekom 18. stoljeća. Ključno pitanje koje se postavljalo je bila problematika stvarne slobode vjerskih povlastica, tj. koliko su se one odnosile na sferu javnog života, a koliko na sferu privatnoga. Kao primjer javnog iskazivanja vjere je korišten primjer zvonika koji su izgrađeni na pravoslavnim crkvama u Trstu. Nakon što su završila izlaganja održana je kvalitetna rasprava u kojoj se svako izlaganje zasebno diskutiralo. Dogovorena je promjena održavanja sjednica i redosljed izlagača. Dr. sc. Isidora Točanac Radović i doc. dr. sc. Nenad Ninković su trebali biti izlagači na drugoj sjednici, ali su premješteni na sutrašnju šestu sjednicu dok su izlagači s treće sjednice dr. sc. Ljubinka Toševa-Karpowicz i prof. Nenad Labus premješteni na sedmu sjednicu skupa. Nakon kratke pauze održala se četvrta sjednica skupa.

Četvrtu sjednicu je moderirao Nenad Labus, prof. (Konzervatorski odjel u Rijeci), a prvo izlaganje je imala dr. sc. Zoraida Demori Stančić (Hrvatski restauratorski zavod) pod naslovom *Ikone kretske-venecijanske škole 15. – 17. stoljeća u crkvi sv. Nikole u Rijeci*. Njezino izlaganje je bilo popraćeno vizualnim materijalom. Objašnjen je nastanak, stilske odlike i posebnosti „kretske-venecijanske škole“, a kao primjer je bila analizirana ikona Bogorodice s Djetetom. Analizirana je uloga cvjetnih motiva kao i funkcija girlandi na ikonama. Nakon analize se moglo zaključiti kako riječke ikone pripadaju kasnijem razdoblju. Isto tako se bavila darovanim ikonama i njihovim podrijetlom te je na kraju istaknula zadovoljstvo što su se istraživanja u ovome području intezivirala. Sljedeći izlagač je bio izv. prof. dr. sc. Marijan Bradanović (Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci) koji je imao izlaganje naslovljeno *Pravoslavna crkva sv. Nikole i arhitektura grada Rijeke u 18. stoljeću*. Kao i prethodno izlaganje i ovo je bilo obogaćeno vizualnim materijalom. U fokusu je bila izgradnja pravoslavne crkve sv. Nikole u Rijeci te dokumenata povezani s tom crkvom. Usporedio ju je s drugim crkvama gdje je između ostalog pokazao manastir sv. Jovana Preteče u Gomirju, crkvicu sv. Ilije u Vrbovskom, crkvu sv. Đorđa na Sušaku. Uz analizu crkvene arhitekture profesor se dotaknuo i urbanizacijskih zahvata grada Rijeke poput primjerice rušenja starih gradskih zidina i širenja Rijeke iz srednjovjekovnih gabarita. Nakon ovoga izlaganja uslijedila je diskusija o temama ove sjednice te je nakon toga uslijedila pauza za ručak.

Nakon ručka uslijedila je peta sjednica pod vodstvom dr. sc. Ljubinke Toševe-Karpowicz (Institut za fijumanologiju Rijeka). Prvo izlaganje je bilo naslovljeno *Istočni Ilirik kao oblast prihvatanja hrišćanstva u Hrvatskoj* te ga je održao Vaios Kiritsis (Teološki fakultet Aristotelovog Univerziteta u Solunu). Na početku je objašnjen geografski smještaj Ilirika te kako je to utjecalo na konfrontaciju između rimskog pape i carigradskog patrijarha. Govorilo se o tome kako je istočni Ilirik završio na kraju pod vlašću carigradske patrijaršije,

važnim crkvenim velikodostojnicima iz istočnog Ilirika te nastojanjima pape da vrati ovo područje pod svoju vlast. Sljedeće izaganje je održao mr. sc. Radovan Pilipović (Arhiv Srpske pravoslavne crkve Beograd) u kojem je tema bila *Ruska crkvena emigracija na području Eparhije gornjokarlovačke 1920. – 1940. godine*. Upoznao je prisutne s razolizima dolaska ruskih pravoslavaca na prostor Kraljevine SHS te koje su funkcije preuzeli u srpskoj crkvenoj službi. Analizirao je nastanak ruske pravoslavne crkve sv. Nikolaja u Crikvenici i kulturni utjecaj na gornjokarlovačku eparhiju. Zadnje izlaganje u ovoj seriji je originalno trebalo biti sljedeći dan u sklopu sedme sjednice skupa, ali je održano prvi dan skupa. Dr. sc. Bojan Mitrović (Università degli studi di Trieste) je održao izlaganje pod naslovom *Pravoslavni Riječani i Pravoslavna opština u Rijeci u Arhivu Srpske Pravoslavne Crkvene opštine u Trstu (1751. – 1918.)*. Izlaganje je započeto s predstavljanjem razlika između Pravoslavnih općina u Trstu i Rijeci, a potom je prešao na pitanje crkvenih odnosa i broju vjernika u ove dvije općine. Jedna od veliki razlika je bila ta što je u Rijeci pravoslavna općina se vodila izravno pod Srpskom pravoslavnom crkvom dok je u Trstu do 1781. godine bila zajednička s Grčkom pravoslavnom crkvom. Govorio je o fluktaciji pravoslavnih svećenika iz jedne općine u drugu te o pojedinim zamolbama ljudi kojima je trebala karitativna pomoć od općine. Nakon završetka izlaganja je održana zanimljiva rasprava te su se na kraju sudionici pozdravili do sljedećeg susreta koji je održan sljedeći dan u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja (Guvernerova palača).

Drugi dan skupa je održan u Mramornoj dvorani Guvernerove palače. Šetu sjednicu je moderirala dr. sc. Gordana Ilić Marković (Universität Wien, Institut für Slawistik). Prvi je s izlaganjem počeo mr. sc. Ervin Dubrović (Muzej grada Rijeke) s nazivom *Riječko osamnaesto stoljeće u riječi i slici*. Predavač je prezentirao cijelovitu sliku o Rijeci 18. stoljeća te se dotaknuo svih ključnih aspekta razvoja grada. Govorio je o granji Karoline, nastojanjima dvora da gospodarski poveže Banat s Primorjem, pokretanju rafinerije šećera te povijesti iste, poglede na budućnost razvoja grada i na kraju na djelovanje Andrije Ljudevita Adamića. Sve ovo izloženo je omogućilo da skup dobije dodatnu dimenziju u razumjevanju davanja povlastica pravoslavnim žiteljima. Drugo izlaganje je održala dr. sc. Jelena Ilić Mandić (Istorijski institut Beograd) pod naslovom *Rijeka i trgovina „mare versus“ u građi arhiva Zemunskog magistrata*. Cilj izlaganja je bio prezentirati trgovačke tokove od Srijema i Banata prema Rijeci i vice versa. Glavni oslonac u njezinom istraživanju je bio arhiv Zemunskog magistrata. Zahvaljujući njemu bilo je moguće predstaviti grafički količinu izvezeno robe, ali i zanimljive situacije koje su obilježile ovu trgovinu i odnos između pravoslavnih trgovaca u Primorju i Podunavlju.

Treće po redu izlaganje je održala dr. sc. Isidora Točanac Radović (Istorijski institut Beograd) na temu *Riječka i Karlovačka mitropolija u 18. i početkom 19. veka*. U radu se obrađuju svakidašnje prilike pravoslavaca u Rijeci. Unatoč garantiranim povlasticama doseljenici nisu naišli na toplu dobrodošlicu pošto ih domicilno stanovništvo nije ih prihvatilo pošto su

bili stranci i druge vjeroispovjesti. Postupno su razvili gospodarske veze s Podunavljem. Analizirala je sukob unutar općine koji je vjerojatno izbio zbog novca te je na kraju morala metropolija intervenirati. Izlaganje je zaključila Napoleonskim ratovima i francuskom upravom Rijeke kada je u njoj ostalo samo 90 pravoslavaca u 19 kućanstava. Posljednje izlaganje u ovoj sekciji je održano pod nazivom *Jurisdikcija Karlovačke mitropolije na području Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije do 1815. sa posebnim osvrtom na Rijeku i Trst* od strane doc. dr. sc. Nenad Ninković (Filozofski fakultet u Novom Sadu). Izložena je povijest naseljavanja pravoslavaca na područje Ugarskog kraljevstva te problemi crkvene organizacije pošto je bila dopuštena samo katolička vjera. Nakon toga je prešao na razvoj Karlovačke mitropolije koja se postupno proširila na Rijeku i Trst te je na kraju izlaganje zaključio s problemom konverzije grkokatolika na pravoslavlje ili katoličanstvo.

Sedmom sjednicom je predsjedavala dr. sc. Jelena Ilić Mandić (Istorijski institut Beograd). Prvo izlaganje je održala dr. sc. Gordana Ilić Marković (Universität Wien, Institut für Slawistik) s temom *Pravoslavni Riječani u bečkim arhivima u prvoj polovini 18. veka*. U izlaganju se dotakla važnih tema iz života pravoslavne općine u 18. stoljeću, ali je isto tako govorila i o naseljavanju Nijemaca u Banat, životu trgovaca koji se nisu uvijek bavili legalnim poslovima te putanjem slavenosrpskog jezika-nacije. Nakon nje je tema izlaganja bila *Rijeka 1717. – 1746.: borba protiv privilegije Karla VI.* koju je održala dr. sc. Ljubinka Toševa-Karpowicz (Institut za fumanologiju Rijeke). U centru njezinog izlaganja je bila borba izbjeglica s Peleponeza, koji su bili pripadnici Grčke pravoslavne crkve. Iako su im bile obećane povlastice Dvorska komora se trudila na sve moguće načine da odgodi primjenu tih mjera. Lokalna zajednica je isto radila probleme, između ostalog oko načina ukopa, te je tako dolazilo do sukoba ne samo na ekonomskoj nego i na kulturnoj razini. Na kraju se postavilo i pitanje produživanja povlastica jer se tražila novčana naknada za njihovo produživanje što je na kraju rezultiralo iseljavanjem dotične skupine. Zadnje izlaganje na ovoj sjednici je održao Nenad Labus, prof. (konzervatorski odjel u Rijeci) pod naslovom *Kuće i dućani pravoslavaca u Rijeci potkraj XVIII. stoljeća*. Rad se bazirao na arhivskoj građi koja se odnosila na kupovinu ili gradnju kuće od strane pravoslavnih trgovaca. Uvid u promet nekretnina je napravljen na temelju notarskih knjiga, popisa nekretnina u Rijeci te knjige gradske blagajne. Navedeni su značajni pripadnici lokalne pravoslavne zajednice kao i oni koji su podržali izgradnju crkve. Nakon završetka njegovog izlaganja se pristupilo kratkoj raspravi.

Prof. dr. sc. Marco Dogo i prof. dr. sc. Drago Roksandić su predsjedavali završnom raspravom skupa. Oba profesora su zahvalila izlagateljima na odlično pripremljenim radovima te su istaknuli utjecaj Habsburške monarhije na oblikovanje pravoslavne zajednice u Rijeci, ali i utjecaj drugih aspekata poput ekonomskih, socijalnih i kulturnih na život zajednice. Za potpuni znanstveni dignitet ovoga skupa će se pobrinuti zbornik radova koji će obuhvatiti priloge

od svih izlagača. Isto tako je zahvaljeno domaćinima i gradu Rijeci koji su pomogli u organizaciji ovoga skupa.

Nakon završene rasprave sudionicima je bio organiziran ručak nakon kojega se krenulo u obilazak centra grada pod vodstvom izv. prof. dr. sc. Marijana Bradanovića i dr. sc. Ljubinke Toševe-Karpowicz s temom *Pravoslavna Rijeka u povijesti Rijeke*. Obilazak je krenuo od Guvernerove palače preko Zagrada i Korza do crkve sv. Nikole. Govorilo se o važnosti Guvernerove palače za grad Rijeku kao i o mjestima pokapanja preminulih. Od pravoslavne crkve su se sudionici zaputili do Mosta hrvatskih branitelja, a usput su mogli čuti kako je taj dio grada nekada bio neželjena destinacija za život pošto su ga nastanjivali pravoslavci što se postupno promijenilo kada su Francuzi, tijekom francuske uprave, krenuli kupovati i iznajmljivati nekretnine. Na mostu je bilo riječi o gradnji sušačkog i riječkog nebodera te antagonizmu između lijeve i desne strane Riječine, tj. između Rijeke i Sušaka. Nakon toga su preko kroz stari grad došli ponovno do crkve sv. Nikole gdje su razgledali unutrašnjost crkve te izložbu ikona.

Domagoj KRPAN